

KERNENERGIE IN TWEE AFLEVERINGEN

Overdenkingen over het negatieve effect van een informatief televisie-programma

Hans Wentholt

In het navolgende artikel wordt een onderzoekje naar het informatie-overdracht-effekt van 2 afleveringen van de NOS-rubriek Panoramiek over kernenergie (januari 1972), als kapstok gebruikt voor enige - wellicht wat associatieve - overdenkingen over de rol van de programmamaker en de begeleidende sociale wetenschapper in het massacommunicatieproces.

A. DE ROL VAN DE PROGRAMMAMAKER EN DE SOCIALE WETENSCHAPPER

1. Een verzameling losse gegevens

De groeiende verzameling, los van elkaar verkregen gegevens van massacommunicatieonderzoek levert, ondanks dat er weinig structuur in deze verzameling is gebracht, toch steeds weer de zelfde soort conclusies op.

De televisie op zich, bijvoorbeeld, laat staan een enkel televisieprogramma, blijkt zelden of nooit in staat bestaande ideeën, standpunten of gedrag te veranderen of wezenlijk te beïnvloeden.

De aanvankelijke verrassing, die dit soort conclusies in het optimistische verwachtingsklimaat van vlak na de tweede wereldoorlog schijnt te hebben opgewekt, heeft plaats gemaakt voor een soort "doffe berusting" (gemakzuchtige nonchalance/gepaste bescheidenheid?): "met het effect van de televisie valt het allemaal nogal mee (tegen)".

2. Dankzij de moederwetenschappen

Toch levert deze verzameling losse gegevens van massacommunicatie-onderzoek al een aantal mogelijke verklaringen op voor de bescheiden plaats, die de televisie lijkt in te nemen in het totale krachtenspel van maatschappelijke, sociale en/of psychische factoren binnen het grote gedifferentieerde samenlevingsproces. De belangrijkste voorgestelde verklaring is, dat zij temidden van dit krachtenspel werkt en daar een ondeelbaar geheel mee vormt. Dat het mogelijk was om te proberen haar werking op deze wijze te begrijpen, komt met name doordat vooral de sociale psychologie en de sociologie in staat bleken het massacommunicatie-proces als een verbijzondering van reeds tot hun terrein behorende verschijnselen met het eigen begrippenkader te beschrijven en te onderzoeken.

Een specifieke massacommunicatie-theorie ontbreekt dan ook vooralsnog. Het is zelfs de vraag of die er zou moeten komen. Het ontstaan van de "massacommunicatiewetenschap" als een apart georganiseerde tak van wetenschap valt eerder uit (bedrijfs-)economische of politieke oorzaken te verklaren - zeker in de U.S.A. -, dan uit de wetenschappelijke behoefte om een eigen denk- en methoden-kader op te zetten.

De (sociale) psychologie en sociologie bieden bovendien goede mogelijkheden om meer inzicht te verkrijgen in de condities waaronder verwacht kan worden, dat de televisie in meerdere of mindere mate een meer of minder essentiële *bijdrage* aan maatschappelijke processen zal (kunnen) leveren.

3. De neiging om de invloed van televisie te bagatelliseren

Uit het tot nu toe uitgevoerde onderzoek van massacommunicatie-processen, qua probleemstelling en interpretatie "gevormd" vanuit de al bestaande sociale wetenschappen, is bepaald niet naar voren gekomen dat de massamedia géén effect hebben. Alleen, dat het effect van - bijv. - televisie niet als een afzonderlijk maatschappelijk effect verwacht mag worden op te treden. Noch aangetroffen te worden; zeker niet met de bestaande onderzoeksmethodieken. En: dat het medium om een zeer groot aantal mogelijke redenen eerder de maatschappelijke status quo versterkt ("reinforcement") dan verandert.

Je kunt je afvragen hoe dan toch die globale boodschap van "met het effect van de televisie valt het allemaal nogal mee (tegen)" in de wereld komt. Alsof het in stand houden van de status quo géén "invloed" is!

Er zijn m.i. een tweetal belangrijke verklaringen mogelijk voor de neiging van de "massacommunicatie-wetenschappers" om hun aanvankelijk terechte relativisering van het geloof in de macht van de televisie, zoals die bij en vlak na de introductie van het nieuwe medium bestond, zo te verabsoluteren. Beide verklaringen hangen sterk samen:

- a. Het geloof in de "macht van het medium" was in eerste instantie vooral een optimistisch geloof, maar verschrompelde in de loop van de tijd meer tot vrees voor schadelijke gevolgen (die overigens voor verschillende delen van de samenleving ook verschillend van aard zijn).
- b. Massacommunicatie-wetenschappers dienen in het algemeen direct of indirect het maatschappelijk deelbelang van de sociale groepen, die de massacommunicatie-organisaties beheren (incl. de overheid). Zij zijn a.h.w. uit de doelstellingen van deze laatste groepen "ontstaan". (zie paragraaf 2)

Het merkwaardige hierbij is echter, dat de massacommunicatie-wetenschapper door zijn opstelling t.o.v. de werking van het massacommunicatie-proces, zijn eigen bestaansreden kleineert. En bovendien een verdere uitbouw van zijn bemoeienissen met het massacommunicatie-proces in wetenschappelijke zin (trachten te verklaren en te voorspellen, mede richting geven aan het beleid op het macro-niveau der organisaties zowel als op programma-project-niveau) blokkeert.

4. De programmamaker als communicatie-partner van de wetenschapper

De verstaanbaarheid van de massacommunicatie-wetenschappers voor het beleidsniveau van medium-organisaties en overheden is vergelijkenderwijs nog redelijk te noemen. Weliswaar conflicteert het veelal academisch geschoolde procesmatige denken van de onderzoekers nogal eens met dat

van de beleidsinstanties, en vormen de waarde en zeggingskracht der gehanteerde onderzoek-methodieken veel stof tot misverstanden, maar ten opzichte van de categorie "programma-makers" neemt de wetenschapper een nog veel geïsoleerder plaats in.

Dat is niet verwonderlijk. Het ontstaan en de maatschappelijke positie van de specifieke massacommunicatie-wetenschap, zoals hiervoor beschreven, zowel als de soort onderzoeksresultaten die daar uit voortkomt, maken haar niet bepaald functioneel voor de categorie van "werkers in het veld" van de massacommunicatie. Programma-makers zijn - zeker ook in de Nederlandse televisie-situatie - de mensen, die de uiteindelijke concrete doelstelling, inhoud en vormgeving van een bepaalde audio-visuele boodschap, bestemd voor uitstraling via het massa-medium televisie, bepalen of grotendeels bepalen.

Veel méér dan de mededeling van geringe effectiviteit van het medium, benevens gegevens over omvang en samenstelling van het kijkerspubliek van televisie-programma's, hebben hen tot op heden uit de wetenschappelijke hoek nog niet kunnen bereiken. Wat moeten zij daar mee doen, met hun individuele of teamgebonden bedoelingen, verwachtingen en werkmethoden? En zeker ook als zij informerende of houdingsbeïnvloedende programma's willen maken?

De beleidsniveau's hebben met dergelijke gegevens wellicht hun globale doelstellingen kunnen aanpassen en geleerd de beste eieren voor hun geld te kiezen. Wellicht, dat zij ook "rationeler" kunnen zijn gaan programmeren.

Programma-makers echter, hadden er van kunnen leren dat zij hun ambities beter wat hadden kunnen terugschroeven of in één lijn brengen met de bestaande maatschappelijke constellatie. Dat is niet gebeurd. Integendeel, vooral in de hoek van de makers van programma's over allerlei maatschappelijke problemen valt er een ontwikkeling te constateren in de richting van een grotere betrokkenheid bij de samenleving. En dat is dan een ontwikkeling, die bepaald niet geïnduceerd of gestimuleerd is door de massacommunicatie-wetenschap!

Het zijn veeleer allerlei maatschappelijke ontwikkelingen zelf, waarbij bijv. de individuele verantwoordelijkheid en vrijheid van de afzonderlijke leden van onze samenleving enerzijds steeds meer gearticuleerd, maar anderzijds steeds meer in het nauw raken, die de programma-maker tot participatie in de maatschappelijke processen uitnodigen. Dwz. ook hèm/haar in zijn individuele of teamgebonden verantwoordelijkheid aanspreken. Deze ontwikkelingen kunnen de programma-maker ook duidelijk maken dat hij daadwerkelijk in maatschappelijke processen functioneert en er ook in behoort te functioneren.

In dit algemene zeer gedifferentieerde maatschappelijke veranderingsproces speelt misschien wèl de sociale wetenschap als geheel al een actieve rol, zij het bepaald niet over de gehele linie van haar beoefenaars.

Voorzover sociale wetenschappers zich met massacommunicatie-processen bezighouden is m.i. een van hun belangrijkste taken om programmamakers

en journalisten te helpen bij het duidelijk maken van hun plaats en verantwoordelijkheid in de maatschappelijke processen. En, hen te helpen bij hun op deze uitgangspunten gebaseerde communicatie-activiteiten.

Dat kunnen zij m.i. alleen als zij hun *eigen plaats en verantwoordelijkheid* in de maatschappelijke processen (h)erkennen.

Dit betekent dat de sociale wetenschappen¹ samen met de programmamaker een bewust gekozen maatschappelijk proces gaat bevorderen.

5. Een andere houding, maar wel een objectiverende methode

Uiteraard betekent dit een anderssoortige wetenschapsbeoefening dan de gebruikelijke. Omdat het een bewuste en andere opstelling t.o.v. het te bestuderen maatschappelijke proces noodzakelijk maakt. Niet langer doet men de bewuste of halfbewuste keus om zich tegenover of "opzij" van het maatschappelijk proces op te stellen, teneinde zijn objectiverende wetenschappelijke methode te kunnen bezigen. Men doet daarentegen de altijd bewuste keuze om zich *in* het proces te begeven. Dit betekent o.a. dat men de doelstelling van dat proces onderschrijft.

Daarbij kan men alleen door het hanteren van een objectiverende wetenschappelijke methode een maximale bijdrage aan dat proces leveren (realiteitsprincipe). Dit is a.h.w. alleen een tijdelijke stap uit het proces. Bijvoorbeeld om een onderzoek uit te voeren, hypothesen te toetsen, etc.²⁾ Het zal, ook na lezing van de voetnoot, duidelijk zijn dat deze andere houding niet met zich meebrengt, dat de wetenschap als methode verloochend zou moeten worden. Integendeel.

Maar, in de formulering van de probleemstellingen, de keuze van hypothesen, de keuze van variabelen en hun operationalisaties, etc., dienen de maatschappelijke uitgangspunten expliciet gemaakt te worden. Zowel om redenen van de verantwoordelijkheid voor het gekozen maatschappelijke proces, als om redenen van wetenschappelijke zuiverheid!

Het staat niet zonder meer vast, dat de te kiezen methode altijd een methode van onderzoek zal zijn of zich daartoe zal beperken. Combinaties van bijv. fundamenteel onderzoek, action-research en maatschappelijke begeleidingsactiviteiten, bijv. in samenwerking met bevolkingsgroepen of instanties buiten de massa-media, zijn zeer goed voorstelbaar.

¹⁾ Net als t.a.v. *de* programmamaker beschrijf ik met *de* (sociale)wetenschapper in dit artikel altijd een gehele categorie. Bovendien zie ik de laatste categorie bepaald niet beperkt tot zg. "academici".

²⁾ Het principiële verschil tussen beide benaderingswijzen zit hem m.i. overigens uitsluitend in het subjectieve beslissingsmoment van de wetenschapsbeoefenaar. In feite maakt ook de zich zelf subjectief buiten het proces plaatsende wetenschapper deel uit van het totale maatschappelijke proces, waarbinnen hij bepaalde belangen en doelen dient. Verder aanvaardt de "unbeteiligte" wetenschapper als uiteindelijke toetsing van de waarde van zijn arbeid alleen het "forum" van wetenschapsgenoten (A. D. de Groot), terwijl de bewust *in* het proces getreden wetenschapper *daarnaast* (!) ook de aan het gekozen maatschappelijke proces gebonden waarden als criteria erkent. Welk "forum", om in de zelfde terminologie te blijven, dan beoordelingsbevoegdheid heeft, heb ik nog niet uitgewerkt.

6. De bijdrage van de sociale wetenschapper

Hoewel de doelstelling, effect-verwachting en het opgetreden effect van *elk* televisie-programma in termen van maatschappelijke doelstellingen en effecten kunnen worden opgevat, is het vooral zinvol om in eerste instantie bij zg. "informerende" of "educerende (kennis- en/of gedrags-beïnvloedende)" programma's over een nauwere samenwerking tussen programmamakers en (o.a.) sociale wetenschappers te gaan nadenken. Simpel omdat bij dergelijke programma's verwacht mag worden, dat het proces van het ontwikkelen van doelstellingen en verwachtingen het meest bewust, specifiek en vergevorderd zal zijn, en derhalve - alweer relatief - de meeste kans op aansluiting bij de maatschappij-gerichte sociale wetenschapper zal geven.

Het is ook op het terrein van informatie-verwerking in verband met allerlei sociale processen en condities, dat sociale psychologie en sociologie de grootste bijdragen aan pogingen tot *verklaring* van massacommunicatie-processen hebben geleverd.

Het is vooral *déze* kennis die de sociale wetenschapper in een programma-team zou moeten inbrengen.

Hij is ook de instantie, die geëquipeerd is (in ieder geval kan zijn) om het initiatief te nemen om van het gehele proces van programma-productie een zo goed mogelijk, in grotere maatschappelijke processen ingepast "programma-project" te maken. Essentieel daarvoor is een programma-team, dat zich in alle fasen van het productie-proces de discipline oplegt de bedoeling, gekozen methode, te verwachten effecten, etc. te expliciteren en te evalueren. Het dient zonedig participatie te zoeken van personen uit de samenleving waar men zich op richt of mee bezig houdt, òf van groepen of instanties, die de bijdrage van het massamedium kunnen begeleiden, inpassen in bredere maatschappelijke bemoeienissen met een bepaald probleem, follow up verzorgen, etc.³⁾

Uiteraard gelden dergelijke programma-productie-methoden bepaald niet als wenselijk voor alle programma-bedoelingen.

Maar met name als de televisie meer de rol van begeleider van maatschappelijke veranderingen gaat krijgen (denk aan de milieu-problematiek, drug-problemen, democratisering in bedrijven, etc.), moet het tot de vrijheid van de programmamaker gaan behoren om dergelijke project-programma's te entameren.

7. Utopie als noodzaak

De lezer van dit artikel zal langzamerhand het gevoel hebben zich naar een utopie toe gelezen te hebben. Daarenboven zal de ene lezer het tot hier toe wel "begrepen" hebben of er affiniteit toe voelen, en de andere niet. Het geschetste beeld is ook utopisch. Men hoeft op het organisatorisch-

³⁾ In een in april 1973 te verschijnen boekje over de IKOR-serie "Oordeel, vooroordeel, veroordelen . . . ?", geschreven door de programmasamensteller Mary Michon, ga ik in een apart hoofdstuk veel dieper op dit idee van een programma-project-team in.

financiële vlak maar aan enige konsekventies er van te denken, en men zal beseffen voor welke onvoorstelbare onmogelijkheden men zal komen te staan. Zeker bij het huidige politieke stelsel en het daaraan gekoppelde omroepbestel, dat wij kennen. Toch zal deze utopische discussie door moeten gaan, want de maatschappelijke ontwikkelingen, die de programmamakers en daarmee de maatschappelijke faktor televisie tot participatie uitnodigen, gaan ook door.

De vooruitgang die er is bij het groeien naar veel kleinschaliger en gedecentraliseerde audio-visuele (massa-)media is daarbij hoopgevend. Maar zij zal, gegeven de huidige krachten die deze vooruitgang (willen) bepalen bepaald niet vanzelf de functies van begeleiding van maatschappelijke ontwikkelingen aan deze kleinschaliger media toebedelen. Ook in dat perspectief moet deze utopische discussie voortgezet en gekoncretiseerd worden.

B. VERSLAG VAN HET UITGEVOERDE ONDERZOEK

1. Inleiding

Het tweede deel van dit artikel bestaat uit het verslag van een uitgevoerd onderzoek. In die zin volstrekt niet utopisch.

Bovendien is het uitgevoerd in een "samenwerkingsverband" tussen programmamaker en wetenschapper dat (nog) vrijwel niets te maken heeft met het hiervoor geschetste beeld. Bijvoorbeeld:

— een programmamaker in dienst bij een omroep-organisatie is gemeenlijk niet met een "projekt" bezig, maar spoedt zich voort van onderwerp tot onderwerp,

— een wetenschapper in dienst bij een omroeporganisatie is gemeenlijk opgenomen in een staf-afdeling (of bekleedt een zg. staf-positie) opzij van het eigenlijke massacommunicatie-proces.

Op het moment dat de wetenschapper het in zijn hoofd haalt om onderzoek op het niveau van een bepaalde programma-productie te gaan doen, zal hij trachten een aantal aspecten van het in het eerste deel beschreven beeld alsnog te achterhalen. In het beste geval zal hij alsnog een doelstelling-met-zijn-programma aan de programmamaker trachten te ontwringen. Hij zal de verwachting t.a.v. een eveneueel effect met hem kunnen doorpraten. Wellicht zal hij verwachtingen over de mate waarin het programma tot dat effect in staat zal zijn, en welke factoren daarbij een rol spelen, met de programmamaker samen trachten te formuleren. Het zal echter duidelijk zijn, dat dit toch slechts een armelijk surrogaat kan zijn, en bovendien dat de hele operatie niet toekomt aan een andere wetenschaps-houding.

Wat overigens vaker voorkomt, om vele redenen, is dat de onderzoeker niet eens aan dit surrogaat-model toekomt, maar tracht het voor zich zelf, in al zijn individualiteit, te simuleren. Hij gaat er van uit dat zus of zo de bedoeling van de programmamaker zal zijn geweest (bijv. op grond van zijn waarneming van een uitgezonden programma), vormt zijn eigen hypothesen, etc. Hij voert zijn onderzoek uit en rapporteert. Meestal zonder te weten aan wie allemaal.

Op het laatste stramien is het hier na te rapporteren onderzoekje in feite uitgevoerd. Dat het toch in dit artikel thuishoort is een opvatting, die geschraagd wordt door het simpele feit dat verandering naar een betere situatie hoe dan ook vanuit de huidige situatie zal moeten geschieden. Net zo als de van onderwerp tot onderwerp voortijlende programmamaker desondanks denkt, hoopt of verwacht iets bij te dragen aan de samenleving in de richting die hij gewenst acht, zo kan ook de wetenschapper onder de huidige kondities trachten aanzetten te maken voor de effectuering van een andere relatie tussen massa-media en publiek, en zijn eigen "bevorderende" rol daarin.

2. "Kern-energie in twee afleveringen"

Op zondag 30 januari en zondag 6 februari 1972 besteedde het NOS-programma "Panoramiek" in haar zendtijd om 20.20 uur op Nederland II, aandacht aan het probleem van de introductie van kernenergie voor civiele doeleinden in onze samenleving.

Het totale betoog waarin het probleem aan de orde werd gesteld, omvatte een kenschetsing van de huidige energie-verbruikssituatie, de toekomstige noodzaak om een vervangende energiebron te vinden, een zeer globaal inzicht in de processen van kern-splitsing en kern-fusie als de energie-opwekkingsmethoden waarvan de technisch-industriële ontwikkeling op gang is, informatie over de internationale conventies betreffende het vreedzame en militaire gebruik van kernenergie en de mogelijke gevaren en risico's, die invoering van kernenergie-centrales op dit moment met zich meebrengen.

Essentieel voor dit onderzoeksverslag is, dat dit betoog werd verdeeld over twee programma's, die resp. op 30 januari en 6 februari werden uitgezonden. De reden voor deze splitsing was simpel: de programmamakers waren van mening dat geen der behandelde onderdelen gemist kon worden in een betoog dat het genoemde probleem genuanceerd en evenwichtig duidelijk moest maken. Geen der onderdelen kon bovendien op verantwoorde wijze worden ingekort. De minimaal benodigde tijd bleek ongeveer 2x zo lang te zijn als een Panoramiek-uitzending in het bestaande zendschema toegewezen heeft gekregen.

Zendschema's zijn over het algemeen onvermurwbaar en een andere plaats in het schema werd niet gevonden. Wellicht ook niet gezocht.

Ergo: het programma werd simpel in tweeën geknipt. Daarmee werd het programma tot een programma-serie zoals er zovele op het tv-scherm werden uitgezonden. Alleen met het kleinst mogelijke aantal afleveringen.

3. Eerste mogelijke bijdrage van de onderzoeker

Ook in de huidige omstandigheden had de wetenschapper, per definitie een onderzoeker op dit moment, in deze fase van de ontwikkeling van de programma-productie kunnen interveniëren.

Hij had kunnen stellen dat de programmamaker met het opdelen van een totaal betoog in gedeelten een groot risico loopt mbt. de verwezenlijking

van zijn bedoelingen. Hij kan zich daarbij baseren op de genoemde groeiende berg gegevens uit het massacommunicatie-onderzoek, zowel als op bijv. zijn sociaal-psychologische achtergrondkennis.

a. Televisie-kijken berust in veel mindere mate op bewuste programma-selectie door de kijkers (op grond van interesse, smaak, etc.) dan op "het doorbrengen van een avond met het kijken naar de televisie". De samenstelling van het "publiek" dat zich voor een bepaald uitgezonden programma constitueert, de aandacht waarmee gekeken wordt, het verwachtings-, kennis- en houdingen-patroon van dit "publiek" waar binnen bijv. de overgedragen informatie terecht komt en vele andere voor het massacommunicatieproces uiterst relevante condities, komen voor het grootste deel op grond van soms toevallige, soms systematische, maar in ieder geval *extern aan het uitgezonden programma werkende factoren* tot stand.

b. De systematiek van dergelijke programma-externe factoren kan bijvoorbeeld worden bepaald door de zg. programma-context, waaronder het "omliggende" of het "tegenoverstaande" programma-aanbod op de televisie gedurende de betreffende avond wordt verstaan. Daarbij is ook de aan deze context gebonden gewenning van de kijkers in het geding. Enkele andere van dergelijke factoren: tijdstip van uitzending, de dag van de week (gewenning!), het weer, ander media-gebruik, de gezinssituatie en daarmee samenhangende kijksituatie, de kijk- en programma-selectie-habitus, psychologische en groepskenmerken der kijkers, etc.

c. Informatieve programma's trekken, zeker als zij geen uitgesproken, konstant of gevestigd "appeal" hebben en bijvoorbeeld in een wisselende programma-context worden uitgezonden, vaak een kijkerspubliek tot zich, dat voor het grootste deel bestaat uit kijkers naar het voorafgaande programma. Dit vergroot de kans op het ontstaan van een *toevallig* publiek, dwz. dat er niet op grond van een bewuste keuze gekeken wordt. Bovendien bestaan publieken van informatieve programma's voor een relatief groot deel uit personen, die véél tv kijken. Door-kijkers of blijven-kijkers zou je kunnen zeggen.

d. De kans dat de Panoramiek-uitzending van 30 januari een publiek zou trekken dat ook de uitzending van 6 februari zou zien, zou daarom zeer gering geacht moeten worden. Het zelfde geldt voor het publiek van 6 februari tov. dat van 30 januari. Weliswaar was het voorafgaande programma voor beide uitzendingen dezelfde, maar het tegenoverliggend aanbod is voor de Nederlandse situatie zo ongeveer maximaal variabel. Maw. de kans dat kijkers het gehele betoog dat in de twee uitzendingen was opgebouwd en waarvan de programmamakers alle onderdelen zo essentieel vonden dat zij er niets uit konden weglaten of bekorten, integraal op zouden vangen en verwerken, was zonder meer klein.

De zonder meer aanwezige betrokkenheid van de programmamaker bij het probleem en de wil om kijkers inzicht te verschaffen op een zo goed mogelijke wijze, konkretiseert zich in een uiterst serieus genomen verantwoordelijkheid, die echter ophoudt bij de oplevering van het programma-produkt. De irrationaliteit van de rationaliteit ten voeten uit!

Het beeld is zwart-wit getekend, maar dekt grotendeels de werkelijkheid.

Ook al omdat de condities waaronder de programmamaker deelneemt aan het massacommunicatieproces niet veel meer toelaten.

4. Tweedeling leidt tot onbedoelde verzelfstandiging der beide helften

Er was echter nog een bijkomstigheid, die bij de uitgevoerde tweedeling van het programma van wezenlijke betekenis is. Ook dat aspect is niet uniek voor dit Panoramiek-geval: het komt veelvuldig bij de opbouw van allerlei seriegewijze informatieve programma's voor.

Het steunt waarschijnlijk op de neiging om te kiezen voor een soort *cursorische* opbouw; een methodiek van informeren en educeren die echter duidelijk aan de *onderwijs-situatie* ontleend is. Vele kenmerken van de onderwijs-situatie zijn in de televisiekijk-situatie niet aanwezig.

Het eerste deel van het totale programma over kernenergie bestond - op een kort fragment aan het slot na - louter uit *informerende elementen*. Het was uitsluitend de bedoeling om duidelijk te maken dat er een nationaal en internationaal energie-probleem bestaat door het opraken van fossiele brandstoffen, dat de tot nu toe uitgevoerde research naar een vervangende energie-bron heeft bestaan uit de ontwikkeling van een aantal technieken tot opwekking van kern-energie, en wat een tweetal van deze technieken, nl. kernsplitsing en kern-fusie, als chemisch-fysisch proces inhielden.

Dit tableau van gegevens was nodig om daarna te kunnen expliciteren welke de verschillende gevaren en risico's zijn, als kernenergie op dit moment als opwekker van elektriciteit op aanzienlijke schaal in onze samenleving zou worden geïntroduceerd. Idem om aan te kunnen geven wat er over deze risico's bekend is en in hoeverre deze risico's bestuurlijk (politiek) en/of wetenschappelijk onder controle zijn te krijgen. Met als conclusie dat er op dit moment geen garanties zijn dat deze risico's in de bestaande wetenschappelijke zowel als politieke situatie onder controle gebracht zouden kunnen worden.

De algemene bedoeling van het betoog als gehéél zou men kunnen omschrijven als: "de kijker waarschuwen".

Door de splitsingsingreep bevonden de beschouwende en tot de conclusie leidende elementen zich alleen in deel twee.

5. Tweede mogelijke bijdrage van de onderzoeker

a. Uitgaande van de al geformuleerde waarschijnlijkheid dat beide Panoramiek-afleveringen voornamelijk door verschillende publieken zouden worden waargenomen, kan men stellen dat er één publiek (= een fractie uit de Nederlandse bevolking) zal zijn dat alleen informerende elementen zal waarnemen, een ander publiek dat alleen beschouwende, aan veelal ongekende feiten refererende en concluderende elementen zal waarnemen, en tenslotte een - waarschijnlijk kleiner - publiek dat beide soorten elementen een week na elkaar heeft opgepikt.

Er is geen enkele reden om aan te nemen dat het uitsluitend aanreiken van kennis-elementen niet, maar het aanreiken van beschouwende elementen wèl, in staat zou zijn tot menings- of houdings-beïnvloeding. Het is

gebruikelijk attitudes als opgebouwd uit cognitieve (kennis), evaluatieve en actie (potentie-)componenten, te beschouwen, die elkaar wederzijds beïnvloeden.

b. Zeker in een veld als kennis en meningen betreffende kernenergie, dat - naar je mag aannemen - nog bijzonder ongestructureerd en onaanzienlijk zal zijn, is de potentie tot beïnvloeding, zelfs via een massa-medium, waarschijnlijk relatief groot. Anders gezegd: (sociaal-)psychologische defensie- en selectie-mechanismen in de waarneming en verwerking van dergelijke boodschappen door kijkers zijn (nog) relatief klein. In ieder geval weinig hecht en consistent "georganiseerd".

c. Beide vorige overwegingen maken het aannemelijk dat de gegeven, zg. "neutrale" informatie ("objektieve" informatie; informatie zonder mening- of houding-beïnvloedende bedoelingen) in zijn werking, dat wil dus zeggen perceptie en verwerking van de informatie door kijkers, wel degelijk houdingsbeïnvloedend kan werken.

Korter en rigouzeuzer gezegd: dergelijke "objektieve" informatie bestaat niet. Haar werking is altijd in zekere mate beïnvloedend. Zeker onder de bij b. aangestipte condities. Men bedenke zich hierbij dat gesterkt-woorden-in-een-bestaande-opvatting wel degelijk ook beïnvloeding genoemd dient te worden.

d. Het onder c. gestelde heeft (o.a.) te maken met de omstandigheid dat elke informatie een "bron" heeft, een "platform" waar zij gedeponereerd wordt en een manier waarop dat geschiedt. Dat op zich zelf levert een bepaalde graad van autoriteit, waarheidsgehalte en waardebeoordeling van de informatie op.

In ons cultuurpatroon is het te verwachten dat wetenschappelijk-"objektieve" informatie, zonder voor of tegens gebracht op het televisiescherm, gegeven het ongestructureerde veld van kennis en houdingen, de kans in zich draagt, dat zij zal leiden tot acceptatie van de informatie als waar, goed en zelfs richtinggevend voor gedrag.

De informatie heeft een soort zich zelf rechtvaardigende kracht. De verwachting zou derhalve zijn, dat het uitsluitend waarnemen van het eerste deel van het kernenergie-betog veelal zal leiden tot een effect dat contrair is aan wat wordt nagestreefd met het volledige betog.

6. De resultaten van het uitgevoerde onderzoek

Na de voorgaande fictieve, want nooit aan de orde geweest zijnde, fasen van het uitgevoerde onderzoeksproject, de resultaten van de konkrete op 5 en 12 februari verrichte enquête onder een representatieve steekproef van 500 personen van 15 jaar en ouder.

Het volledige rapport daarover verscheen op 15 maart 1972 als intern bulletin van de afdeling Kijk- en Luisteronderzoek. 4)

4) Dit bulletin 72-19-TE/TV, dd. 15-3-'72 "Kern-energie in 2 afleveringen", gebaseerd op een ondervraging in de wekelijkse telefoon-enquête van de afdeling Kijk- en Luisteronderzoek NOS, is op aanvraag verkrijgbaar. Tel.: 02150-81110, toest. 2719.

Hier volsta ik met een letterlijke weergave van de "samenvatting van de belangrijkste resultaten", aangevuld met een enkele tabel.

"Samenvatting der belangrijkste resultaten:

a. De beide uitzendingen van Panoramiek over kernenergie dd. 30 januari en 6 februari 1972 kregen een voor deze programma-serie normale belangstelling. Resp. 19% en 15% van het Nederlandse publiek van 15 jaar en ouder keek er naar.

b. Het publiek van beide uitzendingen werd vrijwel uitsluitend gerecru-teerd uit het voorgaande Studio-Sport-1-publiek, en vertoont kwa samen-stelling naar opleidingsniveau een verdeling, die neerkomt op een ge-middeld lager opleidingsniveau dan het doorsnee Nederlands publiek. Uit de beschouwing van de beide Panoramiek-publieken naar dit socio-logische achtergrondskenmerk, zowel als enige andere, valt de veronder-stelling te vormen, dat het kijken naar Panoramiek minder een gerichte toewending tot de verstrekte informatie zal hebben ingehouden, dan dóór-kijken tot "Dubbeldekkers" weer begint.

c. Programmamakers zullen er rekening mee moeten houden, dat als zij informatie verdelen over meer dan één uitzending, het regel zal zijn dat er bij een volgende uitzending (bijv. na een week) een voornamelijk *vers* publiek voor de buis zal zitten.

tabel 1 Samenstelling van het publiek van Panoramiek-2

Eveneens de 1e aflevering gezien	30%
Uitsluitend de 2e aflevering gezien	70%
	<hr/> 100%

In het geval van Panoramiek werden in de eerste uitzending voornamelijk de *feiten* aangedragen, en in de tweede de standpunten over de gevaren van kernenergie geformuleerd.

De gerustellende, zichzelf rechtvaardigende kracht, die van een "neutraal" stellen van feiten kan uitgaan, lijkt in het geval van Panoramiek-1 te hebben gewerkt: de overgrote meerderheid van de kijkers zou massale introductie van kernenergie accepteren!

tabel 2 Vindt men de gevaren te groot om op kernenergie over te gaan? (Panoramiek-1)

Gevaren te groot gevonden	6%
Argument van gevaren niet zwaarwegend genoeg	57%
Geen mening	37%
	<hr/> 100%

d. De kijkers naar het tweede programma, die voor het grootste deel de eerste uitzending niet gezien hebben, geven een vrijwel diametraal effect te zien wat dit betreft. Wèl is het percentage "geen mening"-antwoorden op vragen over mogelijke gevaren en acceptabelheid van de invoering van kern-energie aanzienlijk.

tabel 3 Vindt men de gevaren te groot om op kernenergie over te gaan? (Panoramiek-2)

Gevaren te groot gevonden	46%
Argument van gevaren niet zwaarwegend genoeg	27%
Geen mening	27%
	100%

e. Het percentage "geen mening" is het kleinst, dwz. de meningen zijn het meest uitgesproken, bij de kijkers die beide programma's zagen: een kleine groep (ca. 4.5% van de Nederlanders, ofwel ca. 1/4 van de kijkers naar het eerste programma en bijna 1/3 van de kijkers naar het tweede programma). Het saldo-effect van programma 1+2 bestaat bij hen uit een kleine meerderheid vóór acceptatie van massale introductie van kern-energie.

f. De uit het tweede (!) programma opgenomen kennis is onder de beide-programma's-kijkers groter dan onder hen die uitsluitend de tweede uitzending zagen.

Niet alleen dat méér personen informatie opgenomen hebben; de informatie is ook veelzijdiger. Zij die alleen de tweede aflevering zagen, vertonen een onregelmatiger informatie-scala met bepaalde béter ingeprinte gegevens en sommige vrijwel verwaarloosde gegevens.

tabel 4 Kennis van de aan kern-reaktoren verbonden gevaren

	Beide afl.'n gezien	Alleen afl.-2 gezien
radio-aktiviteit	62%	44%
verhit koelwater	39%	17%
militair gebruik afval (plutonium)	27%	8%
opslag van afval	22%	41%
andere gevaren	9%	19%
weet niet	7%	24%
	166%	153%

g. Personen, die van te voren gevraagd waren om naar de tweede uitzending te kijken, en derhalve hoogstwaarschijnlijk met grotere aandacht gekeken zullen hebben dan het "gewone" publiek, zijn

a) *minder* overtuigd dan het oppervlakkiger kijkende gewone publiek, dat het programma hen veel opheldering over het probleem heeft verschaft, en
b) ook *minder* overtuigd dat massale introductie van kernenergie tegengehouden zou moeten worden. De boodschap van "een onaangename, maar niet te vermijden onontkoombaarheid" lijkt voor hen centraal te hebben gestaan in het programma.

Deze groep spreekt in meerderheid ook van een "te moeilijk programma", waardoor het onplezierig was om er naar te kijken.

Nominaal leveren de "oppervlakkige" kijkers naar de tweede uitzending vanuit de doelstellingen van de programmamakers dus een beter resultaat op. Dit "betere resultaat" zal waarschijnlijk echter navenant "oppervlakkig" zijn". Er is geen reden om aan te nemen dat de onderzochte groep "oppervlakkige" kijkers in een van de groep aandachtige kijkers afwijkende mate ook de eerste aflevering gezien hebben. (Beide zijn random getrokken steekproeven kijkers). (Einde van het bulletin)

7. Slotbeschouwing

Voorzover het mogelijk is om daar op grond van deze enquête uitspraken over te doen, zou je kunnen zeggen, dat er tenminste één verwachting van de programmamakers bevestigd is: om een evenwichtig beeld van het kernenergieprobleem te krijgen is het nodig om alle genoemde aspecten in je betoog te betrekken.

Hoewel het onderzoek niet aantoont, dat het in vergelijking met een niet helemaal volledig beeld (alleen het 2e programma) noodzakelijkerwijze ook tot een vollediger beïnvloedingseffekt leidt, toont het onderzoek wèl aan, dat het juist vanuit de korrekte veronderstelling van de programmamakers, een volstrekt irrationele handelswijze is om het opgezette betoog in twee delen, met een tussenpoos van een week uit te zenden.

Vroegtijdiger samenwerking van programmamaker en onderzoeker had wellicht tot een rationeler opgezet communicatie-proces met de Nederlandse bevolking kunnen leiden. En indien dat onmogelijk zou zijn gebleken, dan had deze samenwerking in ieder geval bloot kunnen leggen, dat bijvoorbeeld een grotere soepelheid bij het opstellen of handhaven van een programmaschema zou kunnen leiden tot een rationelere wijze van communiceren met de kijkers. Of, dat een minder beperkende gebondenheid van een programmamaker of programmaprojekt aan een bepaalde productiegroep, die alleen bestaat omdat er een vast stuk zendtijd gevuld moet worden, daartoe zou kunnen leiden.

Nu komen deze opmerkingen achteraf, terwijl betrokkenen allang weer met iets anders bezig zijn. Bovendien komen ze van "opzij" (par. 1, 2e deel van dit artikel). De onderzoeker, die het onderzoeksresultaat heeft geleverd, dwz. dat hij in dit geval een zg. kontra-effekt heeft zichtbaar gemaakt, voelt zich in deze "opzij"-positie geroepen nòch in staat om bij te dragen aan deze verdere rationalisering van communicatie-processen.

Het zelfde geldt voor de vraag, die je na het in ogenschouw nemen van gegevens over zo'n kontra-effekt kunt opwerpen: "en wat doe je daar nu verder aan?" In de huidige situatie zal de programmamaker misschien denken: "Pech gehad, volgende keer beter"; de onderzoeker zal misschien zelfs tevreden zijn dat hij weer eens een onderzoekje met een frappante uitkomst heeft kunnen rapporteren.

Op het moment dat programmamaker en wetenschapper hun beroepshouding veranderen (kunnen veranderen) als beschreven in deel A van dit artikel, hun verantwoordelijkheden gaan herdefiniëren (kunnen herdefiniëren) en niet meer tegenóver het maatschappelijk proces gaan staan, maar er in, op dát moment komen dergelijke reacties op zo'n onderzoeksresultaat niet meer voor.

De mogelijke schade, die er nu wellicht berokkend is aan allerlei elders en op andere wijzen lopende initiatieven van groepen en individuen om het kernenergieprobleem weer ter discussie te stellen vóór er onvoldoende afgewogen politieke beslissingen genomen worden, zouden dan ongetwijfeld leiden tot pogingen om het ongewenste kontra-effekt te corrigeren. Zéker, als dergelijke belangengroepen, die ook willen "waarschuwen tegen kern-energie", in het programma-project betrokken zouden zijn. Zeker ook, als er met de opzet van een nodige begeleiding van het project via andere communicatie-kanalen of met een eventuele follow up rekening zou worden gehouden.

Wellicht ook dat, als er een systematische en rationele evaluatie van de eigen activiteiten van dergelijke programma-teams zou komen, er langzamerhand een wezenlijke tegenstrijdigheid tussen het funktionieren van een *massa*-medium en de uit de maatschappelijke ontwikkelingen voortkomende wenselijkheid van participatie van individuen in de maatschappelijke processen (1e deel, par. 6) aan het daglicht zou kunnen treden. Voorlopig behoort alleen al de mogelijkheid dat zoiets duidelijk wordt tot de reeds geschetste utopie.